

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ПЪРВАТА ПУБЛИКУВАНА БЪЛГАРСКА
ПОЕТИЧЕСКА ТВОРБА НА НОВОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК
(1793 г.)

Лилия Илиева
Югозападен университет „Неофит Рилски“

THE FIRST PUBLISHED BULGARIAN
POETRY IN MODERN BULGARIAN LANGUAGE (1793)

Lilia Ilieva
South-West University Neofit Rilski

Abstract. This article describes the newly discovered first poetry (lyrics) in Modern Bulgarian printed in 1793 in Rome as a part of a multilingual book. The Bulgarian text was written by an unnamed Bulgarian student at a Catholic school who was well acquainted with the Cyrillic alphabet and the written tradition of the Bulgarian Orthodox literature and had also been heavily influenced by the tradition of the Dalmatian poetry.

Key words: Modern Bulgarian, Printed Poetry, Eighteenth century, Slavic Languages

Въвеждането и разпространението на печатното дело прави книгата достъпна и предизвиква информационна революция, известна в европейската наука като „Гутенбергова революция“¹. Чрез нея умът на европейския човек се отваря за нови знания и за цели нови светове. Българите също се включват в този процес на ранна модерна Европа, въпреки че Османската империя е затворена за него. Друга последица е, че знанието за българския език и българската книжнина също получава известно място в духовния свят на европейеца. В този доклад ще бъде засегнато само представянето на български авторски лирически творби в печатни издания преди XIX век и по-специално – стихотворна творба от неизвестен засега автор, отпечатана през 1793 г., в която е отразен модерен български език.

¹ Настоящият доклад е изпълнен като част от проекта „Гутенберговата революция и българите“, подкрепен от Фонд Научни изследвания към МОН.

Преди XIX век са отпечатани малко на брой български поетически творби. В езиково отношение те са архаични или пък не са свързани категорично с новобългарския период от развоя на българския език. Първата отпечатана лирическа творба е една молитва към Богородица, чийто предполагаем автор е Черноризец Петър – малко известен старобългарски книжовник от X век (срв. Димитров 1989; 1995); Павлова 1994). Тя е включена в т.нар. *Сборник за пътници*, издаван на няколко пъти във Венеция от Божидар Вукович, а впоследствие – и от сина му Виченцо (Викентий) Вукович. Двамата произхождат от с. Старчево, днешна Черна гора². Първото издание на сборника е от 1519/1520 година (с двойно означение) и това е времето на първата поява на български автори в печатен вид³.

Втора лирическа творба на българин е отпечатана през 1637 г. от своя автор – Петър Богдан Бакшич от Чипровец, Софийски католически архиепископ. Тя е в послеслова на книгата му, която има преимуществено преводен характер „*Meditationes S. Bonaventurae, to yest Bogoglivbna razmiscglianya od otaystva odkupglienya covičanskoga S. Bonaventurae cardinala prenesena v yezik Slovinski, trudom P. O. F. Petra Bogdana Baksichia. Romae, Typis Sacrae Congreg. de Propag. Fide 1638*“. Изследвана е преди всичко от Н. Иванова (1988; 1991) и Я. Йерков-Капалдо (1984). По език тя отговаря на възгледите на своя автор за единен „илирийски език“, от който той представя българския му вариант.

През 1784 г. Комитетът за пропаганда на вярата (Congregatio de propaganda fide) публикува един сборник, в който са представени 46 творби на различни езици по зададена тема – посещението на шведския крал Густав в Рим. Седем от представените езици са славянски – според означението им в сборника, те са български, далматински, илирийски, полски, руски, рутенски и сръбски. На този сборник напоследък обърна подробно внимание шведският славист П. Амброзиани (2012), впоследствие и аз се спрях на него в своя работа (Илиева 2015). Четиристишието, означено там като „българско“, е записано с черковнославянски кирилски шрифт и в езиково отношение е твърде неопределено, тъй като е ориентирано към черковнославянския език. Доколкото може да се съди по толкова кратък текст, то е възникнало в среда, която има контакти със сръбско население, т.е. – сред българите католици в някогашна Австрия.

Скоро след това в Рим е публикувана нова книжка с поетически творби (песни) на различни езици, изпълнени на 13 януари 1793 година в аулата на католическото училище в Рим. Пълното заглавие на книжката гласи: *Augusto Friderico*

² Мнението за техния италиански произход, изказано от П. Атанасов (1989), не се съгласува с фактите, известни в науката, но останали недостъпни за автора по времето, когато е работил по въпроса.

³ Друго съчинение, включено в сборника, е житието на св. Петка Търновска, написано от Патриарх Евтимий. При него авторът е означен, докато Молитва към Богородица е отпечатана без автор.

Magnae Britanniae principi Georgii Regis filio. Carmina linguis exoticis in honorem Dei Pueri a tribus magis adorati in aula conlegii catholico nomini propagando quam praesentiae suae splendore honestavit ab alumnis Idibus Januariis an MDCCXCIII recitata ac postmodum formis omnigenis expressa Praesides annuente Pio VI. Pont Max. obsequii caussa laeti libentes dedicant. В нея е публикуван и български текст, който е основен обект на настоящето изследване.

1. Състав на сборника. Въпреки че езиците, на които са представени творбите, са означени като „екзотични“, от днешна гледна точка някои са основни езици на съвременния свят, като английския или немския. Сам по себе си обаче наборът е твърде интересен. Представени са 34 езика, някои – в повече варианти. В началото с означението „Epigramma“ е представен латинският текст, идеята на който след това е развита по различен начин в отделните езици; под латинския текст е поставен италианският вариант (представен извън азбучния ред, вероятно тъй като и той не е „екзотичен“ от гледна точка на тогавашния католицизъм).

Следват текстове на езиците, подредени азбучно по названията им в латинския език: *английски* (Anglice), *етиопски* (Aetiopice), „*американски*“ (Americae idiomate Cuschensi), *арабски* (Arabice), *арменски* (Armenice), *индийски* (Brammhanice seu Indostanice), *български* (Bulgarice), *арамейски*, наречен „халдейски“ (Chaldaice), език, който идентифицирам като старогрузински, наречен „*колхидски*“ и уточнен като „църковен иберийски език“ (Colchice, Lingua Iberica Ecclesiastica), *коптски* (уточнен и като представен чрез мемфийски диалект, Coptice, Dialectus Memphiticus), *коптски* (уточнен и като представен чрез тивански диалект, Coptice Dialectus Thebanensis), *кюрдски* (Curdistanice, с уточнението, че е представен с арменската азбука, Characteres Armeno), *албански* (Epirotice), *етруски*⁴ (sic! – Etrusce), записан с етруската азбука, без да е специално обяснявано), *немски* (Germanice), *гръцки* (Graece; и под заглавието Epigramma), *втори гръцки* текст на разговорен вариант (Idem Vernaculum Idiomate), *еврейски* (Hebraice), *ирландски* (Hibernice), *грузински* (Iberice seu Giorgiane), *илирийски* или *далматински* (Illyrice seu Dalmatice), *магребски* (Magrabice), *малабарски* (Malabarice), *втори малабарски* текст с писмеността естрангело, *персийски* (Persice), *полски* (Polonice), *руски* (Russice), *рутенски* (Ruthenice), *санскрит* (Samskrdamice), *китайски*, *славонски* (Slavonice), *шведски* (Svece), *сирийски* (Syriace), *тибетски* (Tangutanice sive Thibetanice), *турски* (Turcice).

2. Български текст от 1793 година. Българският текст е записан с черковнославянски кирилски шрифт и оригиналният вид на страницата може да се види в приложението.

⁴ Включването на етруски текст засега ми изглежда невъзможно за обяснение.

Звѣзда по небо прѣясна
 хора кани и вика ѿ Истокъ
 Сас нейа свѣтлосъ прѣкрасна
 Прѣ родениаѣтъ царъ високъ.
 Идате три гдѣми Царе
 ѿ делечни край Сабесни
 С` носити негови даре
 На дшалаѣтъ Кралъ нибесни
 Частаѣтъ го с` злато като Царъ
 Пакъ с таманъ като Богъ хвалинъ
 По свархѣ мѣ правате с Мѣрра даръ
 Коа смарѣтъ мѣ обрече жалинъ.

2.1. Идея на текста. Песента е по зададена тема: донасянето на даровете за Христос от тримата влѣхви /тримата царе. Както е известно, западното християнство слага особен акцент върху празника Богоявление (Theophania или Epiphania): дохождането на тримата влѣхви от изток с подаръци за новородения Христос: злато, тамян и миро. Западното християнство ги смята за царе, трима на брой, които имат и своите лични имена, но в православната доктрина те са назовани „маги“ или „влѣхви“ (както е в гръцкия евангелски оригинал – μάγος, а Константин-Кирил е предал означението им с една неясна по произход дума, която в съвременния български има вида *влѣхви*). В изходния текст, който се представя в сборника на различни езици, даровете на влѣхвите се интерпретират символично: златото се принася на малкия Христос в качеството му на цар, тамянът – в качеството му на бог, а мирото – в качеството му на обречен на смърт.

Темата е развита на всеки език по различен начин, съобразно поетичната традиция, свързана с езика, т.е. това не са преводи, а вариации по зададена тема. Затова е твърде интересно с каква поетическа традиция се е свързвал българският език. По времето, когато е отпечатана творбата, съществува ръкописна поезия на българските католици, като повечето от творбите се приписват на Павел Дуванлийски от Пловдивско. Творбата, включена в сборника, следва да се разглежда в техния контекст. Тя се състои от три строфи, с рима АБАБ. По това тя се отличава от останалите славянски текстове, с изключение на „илирийския или далматински“ текст (той също съдържа също три строфи от четиристишия). Останалите славянски текстове са с друга организация на стиха. Българският текст е развит съвършено самостоятелно и носи белезите на изградена версификаторска техника.

2.2. Азбука и шрифт. Използването на кирилица от българските католици преди XIX век е обичайна практика (вж. и Илиева 2015); Филип Станиславов издава с кирилица „Абагар“, докато Петър Богдан Бакшич обаче издава и двете си известни засега отпечатани книги⁵ с латиница.

В библиотеката на Сръбската матица в Нови сад се пази книга, на кирилица от босненски автор, издадена през 1630 г. в Рим⁶. От дарствен надпис на екземпляра се вижда, че тя е принадлежала по някое време на българин, католик, който е оставил запис на смесен италианско-български и на български език, чипровски диалект (с кирилица): *Io fra Mario od Bulgarie di Sofie [...] Иа фра Марио од Булгарие од [...] [...] остах облиран оц11 дом Иаков1 парок1 за дароват м1 али поклонит м1 иедн1 кр1ниц1 [...] имамо [...]*.

3. Славянските песни в сборника. В този сборник са представени 6 славянски езика, означени съответно като *български* (Bulgarice), *илирийски* или *далматински* (Illyrice seu Dalmatice), *полски* (Polonice), *руски* (Russice), *рутенски* (Ruthenice), *славонски* (Slavonice). Очевидно в концепцията на ватиканските филолози за класификацията на славянските езици са настъпили някои промени от времето на предишния сборник, който е от 1784 г., т.е. – с 9 години по-ранен. В него са представени 7 езика, които са означени като: *български*, *далматински*, *илирийски*, *полски*, *руски*, *рутенски* и *сръбски*. В новата концепция далматинският и илирийският са обединени в един език с две названия, а сръбският е изпаднал. Прибавен е обаче текст на „славонски“ и от него се вижда, че това е старинна книжовна форма със старобългарски произход, но обработена книжовно до общославянско койне.

Илирийски или далматински текст:

Svietlos sviesde ciudovita
Is Istoka put hrabreno
Kraglim kasce po sred svita
Porodiegne Boscianstveno.
Slato, Tamgnan, Mirru daju

⁵ Първата книга е от 1638, в голямата си част е превод на труд, погрешно приписван на св. Бонавентура - *Meditationes S. Bonaventurae, to yest Bogoglivbna razmiscglianya od otaystva odkupglienya covicanskoga S. Bonaventurae cardinala prenesena v yezik Slovinski, trudom P. O. F. Petra Bogdana Baksichia*. Romae, Typis Sacrae Congreg. de Propag. Fide 1638 (екземпляри от нея се пазят в Мюнхен, Любляна, вероятно и другаде, а екземплярът от Дубровнишкия францискански манастир беше откраднат след лятото на 1983 година); второто ѝ издание е от 1730, *U Mletij, od Antuna Mora Stampatura* 1730 (екземпляр се пази в Сараево, вероятно - и другаде). Втората книга е от 1643 г.: *Blagoskroviscte nebesko Marie Divicze Mayke Boxye. Preneseno po G. F. Petru Bogdanu Baksichiu*. Romae, apud Franciscum Monetam 1643. От написаното за нея досега се вижда, че тя не е попадала в ръцете на български учен, тъй като е особено рядка.

⁶ Книгата е *Исповједаоник сабран ис православних научитеџа по П.О. мештру Ијерониму Парономитану реда приповједалаца С. Доминика, принесен у језик босански трудом П.О.Ф. Стјпана Матијевиџа Солинџанина*. In Roma, della Stampa de S. Cong. de Propag. Fide. 1630.

Kragliu Bogu upputtienu,
 I sdarima slamegnuju
 Scto pristoі porodienu.
 Mirru sascto Kragliu Bogu
 Od Arabsche plod darsciave ?
 Ah bolesti ! riet nemogu,
 Smartne bigliegh daje priprave.

Полски текст

Czcie 'Naywyższego Króla Mezowz Wschodu wzywa
 Gwiazda co nowoblask swój na Niebie odkrywa;
 Idę spiesznie przynosząc mistyczne Mu dary,
 Z' złota Królowi, Bogu z kadzidla o fiary.
 Ale pocóż się razem mirra z niemi miesci ?
 Ach przebóg niemowlęcą ona zgubę wiesci.

Руски текст

Звѣздѣ небеснаѣ пресвѣтло сѣла
 Съ воимъ пресвѣтымъ сѣаніемъ шла
 Отвостѣка волхвѣмъ царѣмъ спѣтешествовала
 Къ новорожденномъ Царю всевышнемъ пѣтъ показывала
 Когда волхвы Царіи шли
 Тогда многъ пѣтътворили
 Несли тайныя дары
 Рожденномъ Царю славы.
 Гдѣ принесли емъ злато "яко Царю
 Благодѣханный фиміамъ "яко бѣгъ
 А Мѣръ "яко бесмѣртномъ мѣртвецъ
 Тѣмъ сей свѣтъ емъ Мѣръ
 Кѣмъ страстную смѣръ емъ вопілъ.

Рутенски текст

Свѣтлость звѣзды восточноі волхвы призываѣтъ , |
 рожденного въ вѣрѣ Царѣ изавлаѣтъ .
 Градѣщи несутъ за поклономъ мистичныя дары,
 Злато, Лѣванъ и смѣръ къ бѣгъ свѣта царѣ.
 Кѣмъ таина панхѣйской смѣрны маѣтъ быты,
 Оувѣ мнѣ! Зѣ тѣ бѣгъ мнѣтса смѣрны.

Славонски текст

Скѣтлѣйшаа небошѣственнаа Звѣздѣ пресвѣтло сѣаючи
 Сосвоимъ прекрѣснымъ сѣаніемъ градѣщи
 ѿвостѣка волхвѣмъ царѣмъ спѣтешествѣючи
 Къ новорожденномъ Царю всевышнемъ пѣтъ показѣючи.

е҃гдѧ воуѣхѣи Царѣи и҃даша
 мно҃гѣ пѣть твора́ша.
 Носа́ща та́инственныа дѣ́ры
 ро́жденномѸ Царю́ сла́вы
 А҃може прине́соша е҃мѸ Зла́то а҃кн Царю́
 Благоуо́днныи фимиа́мъ "а҃кн бо́г18
 Амѣ́ръ "а҃кн безсмертно́мѸ мертве́цѸ
 То́кмо сѣ свѣто́е благода́рственное е҃мѸ Мѣро
 Ко́е стра́стнѸю сме́рть е҃мѸ возвѣща́ло.

Термин	Бъл- гарски	Илирий- ски	Полски	Руски	Рутен- ски	Славонски
Звезда	ЗВЪЗДА по НЕБО ПРЕДСНА	[sviesda ciudovita]	Gwiazda	ЗВЪЗДА́ НЕБЕСНАА	ЗВЪЗДАА ВОСТОЧ- НАА	СВѢТЛЫЙ- ШАА НЕБО- ШЕСТВЕННАА ЗВЪЗДА́
Тримата Влъхви /Царе	три гдѣми Царе	Kragli	Naywyzsz y Króły Mezowz Wschodu	ВОЛХВЫ́	ВОЛХВЫ́	ВОЛХВЫ́
Посока	Ѡ ИСТОКЪ	Is Istoka	Mezowz Wschodu	ѠТКОС- ТОКА	ЗВЪЗДА́Ы ВОСТОЧНОЙ	ѠВОСТОКА
Подаръ- ци: злато	ЗЛАТО	Slato	[Zloto] Z' zlota	ЗЛА́ТО	ЗЛА́ТО	ЗЛА́ТО
Пода- ръци: тамян	ТАМАНЪ	Tamgnan	kadzidla	Благо- ѠХАН- НЫ Й ФИМИА́МЪ	ЛІВАНЪ	Благо- вонный ФИМИА́МЪ
Пода- ръци: миро	С Mÿrra Mÿrrō	[Mirra]	mirra	Mÿръ; сей сва- тЫЙ емѠ Mÿръ	СмÿръѠ	Mÿръ; Благода́р- ственное емѠ Mÿро

4. Правопис и език на българския текст. В правописно отношение текстът е ориентиран към черковнославянската традиция: записва се красловен ер, само -ъ (напр. Църъ, Кралъ, праватъ, даръ). Малката носовка ъ има фонетичната стойност на „я“: прѣѣсна, родѣниѣтъ, тамѣнъ. Буквата ѣ е на етимологичното си място: ѣвѣздѣ, свѣтлѣсъ). С буквата Ѱ се записва етимологично /y/, както и /y/, получено от /o/ в резултат на източнобългарска редукция: гѰлѣмн, дѰшлѣатъ, дошлѣнѣ, мѰ. Има следи от правописната норма на далматинските католици от XVII в.: смѣртъ. Ударенията са поставяни непоследователно.

В морфологично отношение текстът е изключително важен, тъй като съдържа членувани форми: *роденнатъ*, *дѣшалаатъ* ‘дошлият’. На практика това е първата поява на члена в печатен български текст!

При глаголите от второ новобългарско спрежение е отбелязано затвърдяване на съгласната пред окончанието: *҃астатъ* ‘честят, почитат’; *пѣратъ*.

5. Някои изводи. Откритият текст е изключително важен като първи печатан текст на хубав новобългарски език. Той е източнобългарски, отразява павликянско наречие, но в книжно обработен вид. Любопитно е, че сред славянските текстове в сборника само българският има художествени достойнства, което се дължи без съмнение на автора му, който е притежавал талант. Също така обаче се дължи и на факта, че той се е вписвал във вече създадена поетическа традиция при българските пловдивски католици, която е черпела модели от далматинската поезия, но не са ѝ били чужди и книжовните традиции на българската православна книжовност, както е отразено и в християнската терминология. Както се вижда, основната християнска терминология при славянските езици в сборника следва Кирило-Методиевите традиции и само полският текст показва повече отклонения от нея.

Библиография

- Амброзиани 2012:** Ambrosiani, P. Slaviska språk i en hyllningsbok till Gustav III - *Slovo: Journal of Slavic Languages and Literatures*, 2012, Vol. 53, 7-28.
- Атанасов 1980:** П. Атанасов. *Яков Крайков. Художник. Издател. График. XVI в.* София: „Наука и изкуство“.
- Димитров 1989:** П. Димитров. Петър Черноризец. – *Старобългарска литература*, т. 21, 26-49.
- Димитров 1995:** П. Димитров, *Петър Черноризец*. Шумен, СДК.
- Иванова 1988:** Иванова, Н. Илирийският език на южните славяни в българското книжовноезиково развитие през XVII в. Ч. II. // *Годишник на СУ. ФСФ*, т. 78/1, кн. I. [Езикознание, 1984], София, 1988, 34-93 (Част I).
- Иванова 1991:** Иванова, Н. Илирийският език на южните славяни в българското книжовноезиково развитие през XVII в. Ч. II. // *Годишник на СУ. ФСФ*, т. 79/2, кн. II. [Езикознание, 1985], София, 1991, 3-48 (Част II).
- Илиева 2015:** Л. Илиева. Представителната форма на българския език в Европа през XVII и XVIII век. *Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*. Научни трудове, Т. 53, кн. I, сб. А, Филология, 2015, 28-37.
- Йерков-Капалдо 1984:** J. Jerkov_Kapaldo, Tanatologia negativa in una poezia Bulgara del Seicento – *Europa Orientalis* 3, 1984, 33-70.
- Павлова 1994:** Р. Павлова. Петър Черноризец. Старобългарски писател от X век. – Кирилометодиевски студии, т. 9.